

OSMANLIDA HUZUR DERSİ ÖRNEKLERİ TAHLİL ve TENKİTLİ TEFSİR METNİ NEŞİRLERİ II

Aydın TEMİZER*

Öz

Osmanlı padişahlarının huzurunda Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm tefsirine dair yapılan dersler, *Huzur-i Hümayûn Dersleri* adıyla anılagelmıştır. Sultan II. Abdülhamit huzurunda, Yanyalı el-Hâc Ömer Lütî Efendi isimli mukarrir tarafından takdim edilen ve A'râf suresinin 35 ve 36. ayetlerini konu alan tefsir dersi, bu derslerin güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Hicrî 1294 yılının Ramazan ayında icra edilen bu derste, Ömer Lütî Efendi dersi takrîr/tefsir ettikten sonra kendisine otuz iki tane soru yöneltilmiştir. Bu soruların neredeyse tamamı, Arap Dili ve Belagatine ait konularla ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Osmanlı, Huzur Dersi, Ramazan.

Examples Of Lessons Of Huzur-i Humaayuun In The Ottoman

Critical Edition Of Commentary Text With Dissection And Criticizing II

Abstract

The lessons, which have been performed in Ramadan in the presence of the Ottoman sultans on the exegesis of the Quran, called *Lessons of Huzur-i Humaayuun*. One of the good examples of these lessons was the commentary on the 35th and 36th verses of Sura al-A'raf, which presented by al-Hajj Umar Lutfi Efendi in the presence of the Sultan Abdul-Hamid, the Second, in the month of Ramadan in 1294 AH. After the presentation, thirty-two questions were directed to Umar Lutfi Efendi, and nearly all of these questions were related to the nature of Arabic language.

Keywords: Qur'an, Tafseer, Ottoman, Huzur-i Humaayuun Lesson, Ramadan.

Giriş

Bu makale daha önce, "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I" başlığı altında neşredilen¹ çalışmanın devamıdır. "Huzur Dersleri" bağlamında yapılan bu makale, -önceki çalışmada da belirttiğimiz üzere- yazma bir eserin neşredilerek güncellenme ve muhafaza edilmesi amacını taşımaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti padişahlarının önem verdikleri tefsir derslerinin içeriği ve yöntemi/usûlü ile ayetlerin yorumunda ulaşılan sonuçları tefsir bilimi dünyasına güncel dilde sunmayı hedeflemektedir.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (aydin.temizer@marmara.edu.tr)

1 Aydın Temizer, "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2013, cilt: XV, sayı: 28, s. 65-92.

Gerek genel çerçevesiyle huzur dersleri, gerekse neşri yapılan ders(ler)in mukarriri ve yazmaları hakkındaki malumat, yukarıda atıfta bulunduğumuz ilk neşirde verildiğinden,² aynı bilgiler bu makalede tekrar edilmeyecektir.

Hicrî 1294 yılının Ramazan ayında mukarrir Yanyalı el-Hâc Ömer Efendi ile muhatapları bazı ulemâ tarafından, Sultan II. Abdülhamit (1292-1326) huzurunda icra edilmiş bir tefsir dersinin, takrîr ve münazara kısımlarının neşredileceği bu makalede, metne geçmeden önce söz konusu metinlere dair tahlillere yer verilecektir.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki, neşredeceğimiz dersin ilk kısmı olan takrîr bölümü Osmanlıcadır. Bu bölüm latinize edilmiş, güncel dilde bulunmayan kelimelerin anlamları çalışmaya eklenen lügatçe başlığı altında verilmiştir. İkinci kısmı olan münazara bölümü ise, Arapçadır. Bu kısım da Türkçeye tercüme edilerek neşredilmiştir.

Metne Dair Değerlendirmeler

Gerek takrîr, gerekse münazara kısmına ait bulunsun neşredilen metnin tenkidi, neşir üzerine düşülen dipnotlarla yapılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altındaki değerlendirmelerde, takrîr ve münazara kısmının tahliline yer verilecektir.

Takrîr Kısmının Tahlili

Metnin takrîr kısmında, Allah Teâlâ'nın gönderdiği peygamberler ve onların getirdiği mesajlara uyanların, akıbetinde hüznün ve korku yaşamayacağını; ancak söz konusu peygamber ve mesajları yalanlayanların, cehennemde ebedi şekilde azap çekeceklerini anlatan A'râf suresinin 35 ve 36. ayetleri tefsir edilmiştir.³

Bu tefsir yapılırken öncelikle, Kur'ân ilimlerinden ayetler arası münasebete yer verilmiş, bir evvelki derste tefsiri yapılan, aynı surenin 33 ve 34. ayetlerine değinilmiş ve bu dersin ayetleriyle olan münasebetleri dile getirilmiştir.⁴

Daha sonra, genel anlamda müfessirlerin açıklamaları kaynak gösterilerek, tefsiri yapılacak ayetlerin anlamları verilmiştir. Ayetlerin anlamları verilirken, kısa bir meâl tercih edilmeyip, mânâlar uzun cümlelerle, tefsîrî tercüme tarzında sunulmuştur. Bu doğrultuda; Yüce Allah'ın peygamberleri,

2 Temizer, "Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I", s. 66-76.

3 Hacı Ömer Lütfi Efendi Yanyalı, *Huzur Dersleri*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr. 3525, vr. 7b-11a.

4 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. 7b-8a.

insanlara gelerek O'nun ayetlerini okuduklarında, bu ayetlerin emrettiğine uyarak takva sahibi olan ve durumunu düzeltenlerin korku ve üzüntü yaşamayacağı vurgulanmıştır.⁵

35. Ayet yorumlanırken, münafıkların ve dînî buyrukları yerine getirmede gevşek davranan müminlerin, takva sahibi ve durumunu düzelten gruba dahil bulunmayacağı; dolayısıyla bu kimselerin, korku ve üzüntüden emin olmak için tevbeye müracaat etmeleri gerektiği söylenmiştir. Bu değerlendirme yapılırken tefsir usûlünün önemli iki esasına müracaat edilmiş, yani Kur'ân ayetleri ve Hz. Peygamber'in sözünden (hadis) faydalanılmıştır.⁶

36. Ayetin tefsiri yapılırken, gururlarından dolayı İlâhî mesajları yalanlayanların ve peygamberlere yüz çevirenlerin, daimi cehennem ateşinde kalacakları ve şiddetli surette azap göreceklarine işaret edilmektedir. Netice itibariyle, bu iki ayetten; mükellef insanların, müttakî ve sâlihler ile yalanlayan ve Cenâb-ı Hakk'ın ayetleri hakkında kuşku duyanlar şeklinde iki grup olduğunun anlaşıldığı, dile getirilmiştir.⁷

Takrîrin sonraki aşamasında, 35. ayette takva ve salahın zikredilmesinden maksadın ne olduğu ve bu iki kavramın insan için önemi hakkında değerlendirmeler yapılmış; söz konusu değerlendirmeler, konuyla ilgisi bulunan başka ayet ve hadislerle desteklenmiş; böylece tefsirin iki temel kaynağı olan, Kur'ân ve sünnete müracaat edilmiştir.⁸

Takvanın, Yüce Allah'a karşı sorumlu bulunan insan için önemi, takva sahibinin Allah Teâlâ katındaki kıymeti, fık-ı fücurun insana zararı ve fâsık kimseye Cenâb-ı Hakk'ın değer vermediği açıklanırken; tefsir usûlünde önemli bir kaynak olan sahâbe (Hz. Ebû Bekir (ra.) ve Hz. Ali (ra.)) hayatından örneklemeler nakledilmiştir. Onların takvaya sınımsız sarıldıkları ve insanlara takvalı olma nasihatinde buldukları dile getirilmiştir.⁹

Dersin takrîr kısmının son aşamasında ise, takvanın beşer hayatındaki önemi doğrultusunda, insanın rıza-i İlâhî'ye ulaşmasında ihtiyaç duyduğu azığın takva olduğuna temas edilmiş; bu doğrultuda selef-i sâlihînden gelen bir rivayete yer verilmiş; dünyanın kalbi olarak nitelenen padişah başta olmak üzere, bütün müminler için yapılan dua cümlesiyle takrîr son bulmuştur.¹⁰

5 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. T8b.

6 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. T8b-T9a.

7 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. T9a.

8 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. T9a-T9b.

9 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. T10a-T10b.

10 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, vr. T10b-T11a.

Münazara Kısımının Tahlili

Dersi takdim eden mukarrirle muhataplar arasında soru-cevap şeklinde cereyan eden bu kısımda; mukarrir cevaplaması için otuz iki tane soru yöneltilmiştir. Bu sorular ve cevaplarının içeriği, fasl-vasl, nidâ, istiâre, lafız tercihi, şart edatı, tekid, ayetlerde geçen bazı kelimeler etrafında örgülenen anlamlar, bu anlamlara dair usûl ilmindeki (usûlü'd-din ve usûlü'l-fıkh) değerlendirmelerden oluşmaktadır. Söz konusu soru ve cevaplardaki değerlendirmeler, her ne kadar âlimler için ileri derecede ilmî özellik taşısa da, çoğunlukla dil ve usûle dair oldukları için maalesef toplumun geneline hitap etmemektedir.

Diğer yandan, ayetin içeriğiyle alâkalı ve genel mânâda toplumu ilgilendiren psikolojik-sosyal meselelere değinilmemesi ve takrîr kısmında üzerinde durulan konuların bu bölümde sorularla genişletilip daha da anlaşılır kılınmaması huzur derslerinin zayıf bir tarafıdır. Huzur derslerinin bu tarafı, istifade edecek kitle sayısını sınırlandırıcı bir faktör olmuştur.

Sorulara verilen cevaplarda sık sık kaynak gösterilen ve atıfta bulunulan Beydâvî tefsirinde, sözü edilen bahisler çoğunlukla yer almamaktadır. Ancak söz konusu bahislerin bir kısmı, Beydâvî tefsiri üzerine yapılmış hâşiyelerde yer yer görülmektedir. Buradan hareketle şu yargıya ulaşmamız mümkündür: Mukarririn atıfta bulunduğu kaynak, çoğunlukla Beydâvî tefsirinin bizzat kendisi değil, hâşiyeleri olarak anlaşılmalıdır.

Dersin münazara kısmında mukarririn, soruları cevaplandırırken “bu cevaba takrîr kısmında işaret edilmiştir” sözü; muhatapların gereksiz ölçüde sorular sorduklarının bir iması olabileceği gibi, dersi iyi dinlemediklerine dikkat çeken bir kınama vurgusu da sayılabilir. Bu açıdan mukarririn bu sözü, mukarrir ile muhataplar arasındaki sıcak münazara şeklinde geçen diyalogun psikolojik boyutuna ışık tutmaktadır.

Metin

Neşrini yapacağımız metin, hicrî 1294 senesinin Ramazan ayında Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamit huzurunda yapılan tefsir dersini içermektedir. Söz konusu ders, takrîr ve münazara kısmı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Takrîr Kısmı

[T 7b] 1294 Senesi Ramazân-ı Şerîf’inde Yanyalı el-Hâc Ömer Efendi’nin Huzûr-i Şâhâne’de takrîr eylediği derstir.

Bismillahirrahmanirrahim.

يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ (عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)
(وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)

“Ey Âdemoğulları! Size, içinizden ayetlerimi anlatan peygamberler gelir de, kim onlara karşı çıkmaktan sakınır ve nefsini ıslah ederse, onlara hiç bir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.”

“Ayetlerimizi yalanlayan ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar cehennemde ebedi kalacaklardır.”¹¹

Sadakallahülazim.

Allah Zülcelâl ve'l-kemal Hazretleri ders-i sâbıkta (قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ) “De ki: Rabbim açık-gizli bütün kötülükleri haram kılmıştır...”¹² ilâ âhîrîhî ayet-i celîlesi ile bir muktezâ-yı hikmet-i Ulûhiyyet, ibâdının hayat-ı dünyada kibel-i Ulûhiyyetten mükellef oldukları bazı tekâlifin ahvâlini; (وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَأْجِدُونَ) “Her ümmet için belirlenmiş bir ecel vardır. Ecelleri gelince, onu ne bir an öteleyebilir, ne de öne alabilirler.”¹³ ayet-i bâhiresiyle dahi efrâd-ı beşerden her birerlerine mukadder ve muayyen eceli olmasını beyan ve izah buyurduysa; dersimizdeki ayeteyn-i kerîmeteyn ile dahi tekâlif-i mezkûra ile mükellef olan kulların ikiye münkasım olup, bir kısmı muti’în müttakîn ve kısm-ı diğeri mükez-zibîn ve mütemerridîn olduklarını ve alâ vechi’l-umûm ferîk-ı evvelin mehûf şeylerin kâffesinden fâriğ ve emin ve sevaba adem-i neyillerinden [T 8a] veya dünyada me’lûf oldukları metâlib ve makâsıdın fevtinden hasıl olan hüzünden berî ve sâlimîn ve mazhar-ı va’d ve lütf-i İlâhî olmalarını tebşîr; ve ferîk-ı sâninin eşedd-i azâba giriftâr olacakları vaîd ve tehdidi i’lâm u tefhim için ayeteyn-i kerîmeteyn-i mezkûrelerini rasûl-i kibriyâ Muhammed el-Mustafa -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- hazretlerine îhâ ve irsâl buyurmuştur.

Ve alâ kadri’t-tâkatî’l-beşeriyye münfehîm ve müfessirîn-i ‘izâm hazerâtının iş’âr-ı âliyelerine nazaran ayeteyn-i kerîmeteynin maâni ve işârât-ı ulyâyı pür hakâyıkları: Neste’îzü billah, (يَا بَنِي آدَمَ) “Ey Âdemoğulları!” Ey emr-ü fermânımı şe’n-i Ulûhiyyetime münasip kemâ yelîku yenbegî¹⁴ tamamıyla fehm u edâ eylemeden aciz ve kâsır olup hârik-ı âdet olarak yed-i kudretimle halk u îcâd eylediğim Âdem peygamberin kâffe-i evlâdı, kemal-i

11 A’râf, 7/35, 36.

12 A’râf, 7/33.

13 A’râf, 7/34.

14 كما يليق وينبغي (Yakıştığı ve gerektiği gibi)

huzur ile isgâ ve istimâ' edesiniz. Zira size bir takım hitâbât-ı izzetim teveccüh edecektir ki, ahkâm-ı âliyeleri yalnız rasûl-i ekreminiz ile size mahsûs olmayıp, belki rasûl-i 'izâmliyle kâffe-i ümem-i sâlifeyi şamildir. (إِنَّمَا... ..يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي... ..) "Size içinizden ayetlerimi anlatan resuller gelir de..." Zât-ı Ulûhiyyetime vacip olmayıp mahzâ lütf u ihsanım olarak kulûbunuzun ızdırabından sükûnetini mucip ve ünsiyet ve ülfetinizi câlib ebnâ-i cinsinizden kendilerine vahiy eylediğim âyât-ı Kur'âniyyemi ve Zât-ı risâlet penâhîlerinden sudur eden ehâdîs ve sünen-i nebeviyyeleri ve bunlardan me'hûz ve müstefâd olan ahkâm-ı şer'iyeyi ve vücûd u vahdâniyyetime dâll olup nasb u ikâme eylediğim edille-i akliyyeyi size tebliğ ve talim ve tefhim eder.

Rasûl-i zî-şân her ne vechile olursa olsun size geldikde, (فَمَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ... ..فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ...) "Kim o peygamberlere karşı çıkmaktan sakınır ve nefsinin ıslah ederse, onlara hiç bir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir." Ey evlâd-ı Âdem sizden her kim ki âyât-ı beyyînâtımı kalben ve lisânen ve fiilen âhir-i ömrüne kadar müdâvimen ve müstemirran tekzipten [T 8b] içtinâb ve evâmîr-i İlahiyyeme imtisal ile a'mâlini ıslah ederek takva ve salah ile mevsuf olursa, ittikânın semeresi olarak elbette hafvtan ve salahın semeresi olarak hüzünden berî ve emin olmaklığa nail olur. Ve buna binaen ikâb olmayıp cennet ve cemal ile müsâb olacağı müsebbettir.

Amma âyât-ı beyyînâtı vücûh-i selâse-i mezkûra ile tekzipten içtinap etmeyip belki yalnız lisan ile ikrar edip kalp ile tekzip ederse, kısm-ı sâni'den ki küffâr u münâfikînden olup havf ve hüzünden berî olamayacağından başka, nârin en alt tabakasında olacağını Zât-ı Vâcibü'l-Vücûd hazretleri (إِنَّ... ..الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ...) "Şüphesiz ki münâfiklar cehennem ateşinin en alt tabakasında..."¹⁵ ayet-i celîlesiyle beyan buyurmuş. Yahut kalp ile tasdik ve lisan ile ikrar edip, lakin tasdikinin zafına binaen veya hevâ u hevesine ittibâen âyât-ı Kur'âniyenin ve ehâdîs ve sünen-i nebeviyyenin müfâd-ı âlîleri olan ahkâm-ı şer'î şerîf ile kendisini temessük etmemekle veyahut Zât-ı Ecelî A'lâ'nın (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...) "Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun..."¹⁶ ayet-i celîlesiyle vaki olan emr u fermanıya ve Fahr-ı saadet –sallallahü Teâlâ aleyhi ve sellem- hazretlerinin (...كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ...) "Hepiniz çoban gibi görevlisiniz ve üzerinde yetkin olduğunuz kimselerden sorumlusunuz..."¹⁷ hadis-i şerîfleriyle sadır olan irade ve tavsiye-i seniyyeleriyle memur olduğu her bir

15 Nisâ, 4/145.

16 Tahrim, 66/6.

17 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye 1985, s. 83; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarabad: Dâiretü'l-maârifü'l-Osmâniyye 1925, VIII, 160.

müminin zîr-i hükmünde bulunan evlâd u iyâlinin ve esâtizeden ise telâmi-zinin ve meşâyîhden ise müirdânının ve selâtın u ümerâdan ise zîr-i destânın, müteşerri' ve ahkâm-ı şer-i şerîf ile mütemessik olmalarına himmet ve sa'y u gayret etmemekle âyât-ı Kur'âniyeyi ve ehâdis ve sünen-i Mustafaviyyeyi ve bunlardan müstefâd olan ahkâm-ı şer'i mübîni fiilen tekzip eylemelerini îhâm eylediğinden, müttakîn ve sâlihînden addolunamayacağı ve va'd-i İlâhî olan itâb ve ikâb havfından halâs ve berâet ve metâlib u makâsıda [T 9a] adem-i neylinden nâşî hüzn ve kederden emin ve selamete mazhariyet meczûm olmadığına binaen, tâib ve müstağfir olarak afv-ı Sa-medâniyyeye yapışmaktan başka görünemez.

Hâkim-i âdil olan Cenâb-ı Rabbü'l-'izze Hazretleri, kısım-ı evveli ikmal buyurduktan sonra, kısım-ı sâninin kabâihini ima ve daimi surette muazzeb fi'n-nâr¹⁸ olmalarının bâis ve sebebini iş'âr buyurarak; i'lâm ve tenzîr sadedinde (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ)¹⁹ buyurmuş. Maâni-i pür nükât ve mezâyâsı: Ey nev'i beşerden pek çok kimesneler ki, teazzum ve tekebbürlerinden nâşî, Ben Azîmü-ş-şe'nin âyât-ı Kur'âniyyemi iz'ân ve kabulden i'râd ederek tekzip eylediler. Onlar rahmet-i İlâhiyemden bu'd u küllî ile baîd, ve tekebbür ve teazzum ve tekzip ve temerrüd ahlak-ı zemûmeleriyle mütehâlik ve evsâf-ı rediyye ile muttasif olmalarına mebni, onlar nâr-ı cahîme mülâzemet edip müfârat etmek üzere daimi ve eşedd-i azap ile muazzeb ve muhalled fi'n-nâr²⁰ dırlar. Hülasa mükellefin kısım-ı evveli müttakîn ve sâlihîn olup ve kısım-ı sânisî mükezzibîn ve mütemerridînden ibaret idi ki, ayeteyn-i celîleteynden malum oldu.

Ancak Zât-ı Ecell-i A'lâ ve Akdes Hazretleri, kısım-ı evvelden tekzip mukabili olan adem-i tekzip ile tabir buyurmayıp takva ve salah ünvanıyla tabir buyurması, insanın felahına sebeb-i mücerred adem-i tekzip olmayıp; belki medar-ı felah, ittikâ ve salah olduğunu ve takva ve salahın, indallah memdûh ve mardî olmasını îzân ve iş'âr içindir. Ve takvanın dergâh-ı izzetinde memdûh ve makbul olduğundan, ilm-i ahlaktan taife-i sûfiye hazerâtının beyan buyurdukları gibi, Cenâb-ı Rabbülâlemîn Kur'ân-ı Azîm'inde yüz elliyi mütecâviz âyât-ı kerimelerde zikr u senâ buyurmuş ki, birisi de bu ayet-i celîledir. Ve buralarını [T 9b] muvaddih Zât-ı risâlet penâhîden pek çok ehâdis-i şerife vârid olmuştur. Ezcümle, muhaddisîn-i kiramdan İmam-ı Beyhakî (ö. 458/1066) hazretlerinin meşâhîr-i eshâb-ı zevî'l-ihtiramdan ve Fahr-i âlem -sallallahü Teâlâ aleyhi ve sellem- hazretleri maiyet saadetlerin-

18 معذب في النار (Ateşte azap edilen)

19 "Ayetlerimizi yalanlayan ve onlara uymayı kibirlerine yediremeyenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar cehennemde ebedî kalacaklardır." (A'râf, 7/36)

20 مخلد في النار (Ateşte ebedi kalacak olan).

de on dokuz gazavâtta bulunan Hazreti Câbir (ö. 74/693)²¹ -radiyallahu Teâlâ anh-'dan menkûl hutbe-i saadet-i nebeviyyeleridir. Şöyle ki, Hazreti Câbir -radiyallahu Teâlâ anh- buyururlar ki, Hazreti Fahr-i risâlet -sallallahü Teâlâ aleyhi ve sellem- îd-i edhânın ikinci ve üçüncü ve dördüncü günleri mütevâliyen bize hutbe buyurdular. Ve esnâ-i hutbe-i âliyelerinde (يَا أَيُّهَا النَّاسُ ، إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ ، وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ ، أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجَمِيٍّ ، وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ ، إِلَّا بِالتَّقْوَى) “Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Atanız da birdir. Dikkatinizi çekerim ki, Arap’ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap’a bir üstünlüğü yoktur. Aynı şekilde beyaz ırkın siyaha ve siyah ırkın da beyaza bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük sadece takva iledir.”²² buyurdular. Ve meâni-i âli-i pür hikmetleri; ey ümmet ü eshâbım! Tahkîkan Hâlık-ı lemyezel olan Rabbiniz Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri vâhiddir ve bu veçhile hiçbir Arabînin Arabî olmayan üzerine fadl ve şerefi yoktur. Ve eb-i a’lânız olan Hazreti Âdem -aleyhisselam- da birdir. Bu cihettedir ki, nesep itibariyle beyninizde tefaddul ve tefâhur olmaz. Ancak fadl ve şeref, takva ile olur, demektir. Ba’dehu müddeâ-yi âliyelerine delil ve ispat makamında (إِنَّ... (أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ... ”²³ ayet-i celîlesini tilavet buyurduktan sonra (أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟) “Dikkatinizi çekerim! Allah’ın vahyini sizlere tebliğ ettim mi?”²⁴ buyurdular. Ve murâd-ı âli-i nebeviyyeleri kibel-i îlâhî’den (... أَنْزَلَ إِلَيْكَ) “Ey Peygamber! Sana indirileni tebliğ et...”²⁵ ayet-i celîlesiyle tebliğ memur oldukları ahkâm-ı Samedâniyye ki, birisi de beyne’l-’ibâd tefâdul ve ekremiyet takva ile olmasdır. Size tebliğ ettim mi? diye ikrar ettirip istişhâd eylemektir.

Hâdırîndan bazı zevat bu matlab-ı âli-i Hazreti Risâletpenâhîyi tasdike musâraat edip (بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ) “Tabi ki tebliğ ettin ey Allah’ın elçisi.”²⁶ diye cevap verdiklerinde (فَلْيَبْلِغِ الشَّاهِدَ الْعَائِبَ) “Tebliğ ettiklerimi, burada bulunanlar

21 Câbir b. Abdullah.

22 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zağlûl), Beyrut: Dâru’l-kütübîl-ilmîyye 1990, IV, 289; Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttakî Hindî, *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, (nşr. ve tsh. Bekri Hayyani, Saf-fet Sakka), Beyrut: Müessesetü’r-risâle 1985, III, 93 (Hadis no: 5652). Bu hadiste geçen (وَإِنَّ) ifadesi yazma nüshalarda hadisin sonunda (إِلَّا بِالتَّقْوَى) ifadesinden önce yer almaktadır. Hadisin doğru metni, bizim ilgili kaynaklardan aldığımız ve neşirde zikrettiğimiz şeklidir.

23 Hucurât, 49/13.

24 Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, IV, 289; Müttakî Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, III, 93 (Hadis no: 5652).

25 Mâide, 5/67.

26 Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, IV, 289.

bulunmayanlara ulaştırırsın."²⁷ [T 10a] emr-i âlî-i cenâb-ı Hazreti Peygamberî sadır oldu. Ve müfâd-ı âlîleri meclis-i saadetlerinde hazır bulunan eshâb-ı kirâma ve aleyhissalât u vessalam Hazretlerinin tebligat ve evâmîr ve nevâhîsine muttali olan ulemâ-i 'izâma, hâdır bi'l-meclis olmayıp yahut henüz vücuda gelmeyip ba'demâ kıyamete kadar geleceklere tebliğ ve tefhim edin diye emir ve tembih buyurmuşlar. Ve bu emr-i âlî-i Hazreti Nebiyyeye imtisâlen Urve b. ez-Zübeyr (ö. 93/712) -radıyallahu Teâlâ anhumâdan mervî olan haber ki, Hazret-i Sıddık-ı Ekber -radıyallahu Teâlâ an-, hilafet-i kübrâ kendilerine teveccüh eylediğinde hutbe-i âliyelerinde sünnet-i seniyye-i Mustafaviyye üzere ibtida, Zât-ı Cenâb-ı Kibriyâ'ya hamd u senâ ettikten sonra, (وَأَمَّا بَعْدُ، أَيُّهَا النَّاسُ فَذُ وُلِّيتُ أَمْرَكُمْ وَلَسْتُ بِخَيْرِكُمْ، وَلَكِنْ نَزَلَ الْقُرْآنُ) وَسَنَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- السُّنَنَ فَعَلِمْنَا، إِغْلَمُوا أَنَّ أَكْبَسَ الْكَيْبَسِ التَّقْوَى، وَأَنَّ أَحْمَقَ... (الْحَمَقِ الْفُجُورُ... "İmdi, Ey insanlar! Sizden daha hayırlı olmadığım halde yönetiminiz bana yüklendi. Ancak Kur'ân indi, Hz. Peygamber sünnetini yaşadı ve biz de gerekenleri bunlardan öğrendik. Şunu bilin ki, en hoş (akıllıca) olan şey takva, en iğrenç (ahmakça) olan şey de günah işlemektir..."²⁸ buyurmuşlar. Ve maânî ve işârât pür menâfii; din ve dünyaca kâffe-i ümûrunuz zimmet u ahdime tevliye ve taklîd olundu. Hâlbuki ben sizden nev' ve nesep ve mekân itibariyle hayırlı değilim. Lakin Kur'ân-ı Azîmüşşân nazil oldu ve Nebiyy-i Muhterem -sallallahü Teâlâ aleyhi ve sellem- Hazretleri beyan buyurdu bildik. Malumunuz olsun ki, işgüzarlık ve irfan ve zarafetin birinci mertebesi takvadır ve hamâkatın eşeddi, kavî-i Hallâk u Rezzâk'a karşı teşekkür etmek lazım iken fîsk u fücûra mütecâsir olmaktır. Hülâsa, Sıddık-ı Azam Hazretlerinin bu hutbe-i âliyelerinin meal-i şerifi, kendilerinin sâir eshâb-ı kiramdan efdaliyeti ve hilâfet-i Rasûlullah nimet-i celîlesine nail olmaları mücerret kemal-i ilim ve irfan ve takva ile mevsuf olmalarından idiğini imadır. Ancak 'ucb ve enaniyyetten ihtirâza tasrih buyurmayarak işârâtiyle tabir ve ifade buyurmuşlar.

Ve kezalik Hazreti Ali -kerremallahu Teâlâ [T 10b] vechehû- hilafet-i ulyâlarındaki hutbe-i şerifelerinden olarak (أَوْصِيَكُمْ عِبَادَ اللَّهِ بِتَقْوَى اللَّهِ وَأِحْسَانِهِ) (أَهْلُ التَّفَاقُ فَإِنَّهُمْ الضَّالُّونَ الْمُضِلُّونَ وَالرَّالُونَ الْمُزِلُّونَ يَتَلَوْنُونَ الْوَأَنَّا وَيَفْتَنُونَ افْتِنَانًا) "Ey Allah'ın kulları! Size, Allah'a karşı takvayı tavsiye eder, münafıklara karşı da dikkatli olmanızı tembihlerim. Zira münafıklar, doğrudan sapmış ve insanları saptır-

27 Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, IV, 289; Müttakî Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, III, 93 (Hadis no: 5652). Müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu şekilde geçen hadisteki (الشَّاهِدُ) kelimesi, yazma nüshada bulunmamakta, onun yerine (الحَاضِرُ) kelimesi kullanılmaktadır.

28 Müttakî Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, V, 607 (Hadis no: 14073). Müracaat ettiğimiz kaynakta (وَسَنَّ) (النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- السُّنَنَ فَعَلِمْنَا) şeklinde geçen ilgili hadisin bu kısmı, yazma nüshalarda (بَيَّنَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- السُّنَنَ فَعَلِمْنَا) olarak yer almaktadır.

makta, kendi ayaklarını kaydırmış ve insanların ayaklarını da kaydırmakta, çeşitli kişiliklere bürünmekte ve türlü türlü fitneler çıkarmaktadırlar.”²⁹ vârid olmuştur. Ve müfâd memlû fevâidleri; ey Zât-ı Ecell-i A'lâ'nın kulları! Size, Allah Zülcelâl Hazretleri'ne takva ile ve ehl-i nifak olan ikiyüzlülerden sakınmakla ile tavsiye ederim. Zira ikiyüzlüler kendileri dalâlette kaldıkları gibi ehl-i imanı dahi daima idlâl eylemekle meşguldürler. Ve kendilerinin tarîk-ı haktan kayıp tarîk-ı sakîm-i mühlike düştükleri gibi daima ehl-i İslam'ı dahi kaydırıp, tarîk-ı bâtıla ilkâ eylemeye sa'y u gayret ederler. Ve bu misüllüler, metâliblerine nail olmak emeliyle cemî' vakitlerde envâ-i desâis ve yüze gülmek ile mütelevvin olup fiten u fesat ilkâ eylemekle me'lûfdurlar. Hazret-i Fahr-i Kâinât -aleyhi ekmelü't-tahiyât- Efendimiz Hazretlerinin evâmir ve sünen-i aliyyelerine ve eshâb-ı kirâm -rıdvânullahi Teâlâ aleyhim ecma'în- hazerâtına ittibâen ulemâ-i 'izâm ve bâhusus tâife-i sūfiyye -kaddesallahu esrârahüm- hazeratı kendileri ittikâya sülûk edip ve derece-i kemalde senâ buyurmuşlar.

Nitekim tâife-i aliyyemiz buranın pek büyüklerinden İmam Ebu'l-Kâsım Kuşeyrî (ö. 465/1072) hazretlerinin, a'lem-i ulemâdan ve tâife-i aliyyenin ecellisinden Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) hazretlerinden rivayet buyurdıkları gibi şöyle ki; Sehl Hazretleri hasr tarîkiyle (لَا مُعِينَ إِلَّا اللَّهُ، وَلَا ذَا إِلَّا التَّقْوَى دَلِيلٌ إِلَّا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) “Doğru yolda, yegane yardımcı Allah, tek rehber Rasûlullah ve tek gıda takvadır.”³⁰ buyurmuşlar. Yani kulların cemî-i umûr ve hususlarında muînleri ancak Allah Zülcelâl'dir ve Hazret-i İzzetine delil-i mûsil ancak rasûl-i ekrem'dir. Ve vusûl-i ilâllaha sülûkun zâd u zahiresi ancak takvadır. Nihayetü'l-emr takvanın Dergâh-ı İzzet'te makbul ve mardî ve kullara ehem ve elzem olmasını âyât-ı Kur'âniye-i [T 11a] kesîre ve ehâdis-i adîde-i nebeviyye ve eshâb ve selef-i sâlihînin akvâl-i vefireleriyle mübeyyen ve mesebbet olduğu bî-iştihâtr.

Ola ki, Mevlâyı Müteâl Hazretleri cümlemizi ve ale'l-husus (أَلَا وَإِنَّ فِي (الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِنْ فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ) “Dikkat edin! Her bedende bir et parçası bulunur. O parça sağlıklı olursa bütün beden sağlıklı, hastalıklı olursa bütün beden hastalıklı olur. Dikkatinizi çekirim! O parça kalptir.”³¹ hadis-i şerifinin fehvasınca, kalb-i âlem olan zât-ı şevketmaâb efendimiz hazretlerini mashûben bi's-sıhha ve'l-âfiye masûn ve mahfuz

29 Ebû Hâmid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâga* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut: Dâru ihyai't-türâsi'l-Arabî 1967, X, 163.

30 Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri) Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî 1991, XXI, 188; Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi (Sufilerin İnanç ve Ahkları)*, (trc. Dilaver Selvi) İstanbul 2005, s. 264.

31 Buhârî, “İman”, 37; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 264.

olarak serîr-i saltanat-ı seniyyelerinde dâim ve müttakîn ve sâlihîn zümresiyle kâim buyursun. Âmîn bi-hurmeti Seyyidi'l-murselîn.

Münazara Kısmı

[T 11a] Ders-i Mezkûrun Es'ile ve Ecvibesidir.

S. 1: 35. Ayetteki (يَا بَنِي آدَمَ) "Ey Âdemoğulları!" ifadesi neden atfedilmeyip, 34. ayetten fasledilerek (ayrılarak) zikredilmiştir?

C. 1: Kuşku götürmeyecek biçimde tam bir inkitâ'dan/ilişkisizlikten dolayı fasledilmiştir. Söz konusu inkitâ', 34. ayetin ihbârî, 35. ayetin ise inşâî oluşundan kaynaklanan farklılıktır.

S. 2: Yüce Allah, âdemoğluna şah damarından daha yakın³² olmasına rağmen; ayette, uzaktakine nidâ etmek (seslenmek) için vaz' olunan (لِ) edatıyla insanlara seslenilmesi nasıl açıklanır?

C. 2: Rütbe (konum) bakımından uzaklığı ifade etmek için istiâre yapılmıştır.

S. 3: Söz konusu istiâredeki vech-i şebeh (benzetme yönü) nedir?

C. 3: Haber verme ve bu haberi alma ihtimalinin zayıflığı/uzaklığı (bu'd) ve zorluğudur.

S. 4: Böyle bir kullanımın olduğunu doğrulayan faktör nedir?

C. 4: Aklî karinedir.

S. 5: Burada yapılan mecâzın (istiâre) faydası nedir?

C. 5: İnsanoğluna acziyet ve eksikliğini anlatmaktır. Nitekim bu cevaplara, söz konusu ifadelerle, dersin Türkçe takrîr kısmında işaret edilmiştir.

S. 6: Bu ayet-i celîlede yer alan (يَا بَنِي آدَمَ) "Ey Âdemoğulları!" ifadesi yerine, Kur'ân-ı Azîm'in başka pek çok yerinde bulunduğu gibi (يَا أَيُّهَا النَّاسُ) "Ey insanlar" tabirinin kullanılmamasının sebebi nedir?

C. 6: İnsanlara, peygamberlerin -aleyhimüsselam- ilkini hatırlatmak ve onlara, [T 11b] ilk babalarını hârikulâde surette bizzat Kendisinin yaratmasıyla olan nimetini bildirmektir.

S. 7: Bu hatırlatma ve nimeti bildirmedeki fayda nedir?

C. 7: İnsanları takvaya teşvik etme, onları, (Rubûbiyet ve Ulûhiyeti) yalanlamaktan ve büyülenmekten caydırmadır. Nitekim bu nüktelere de dersin takrîr kısmında imada bulunulmuştur.

S. 8: Ayette geçen (إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ) ifadesindeki (إِنَّمَا)'nın aslı nedir?

32 Kâf, 50/16.

C. 8: Aslı, (إِنْ) ve (مَا)'dır. (إِنْ) Şart edatı olup (مَا), onu tekit etmek için bulunmaktadır. (إِنْ) edatı (مَا)'ya, her ikisinin de mahreci birbirine yakın olması sebebiyle, idğâm edilmiştir.

S. 9: Şart edatı (إِنْ), şartın gerçekleşip gerçekleşmeme ihtimalinin bir arada bulunmasından dolayı, şüphe ve kesin olmama mânâsını karşılamak üzere vaz' edilmiştir. Hâlbuki buradaki şartın gerçekleşmesi ki, o peygamber -aleyhisselam- getirmektir, Müttekellim olan Yüce Allah katında kesindir. Bu sebeple âlimler, Allah Teâlâ'nın kelimasında böyle bir kullanımın, ancak hikaye üslubuyla ya da bir nükteden dolayı olabileceği hakkında ittifak etmişlerdir. Burada hikaye üslubu yoktur. Öyleyse nükte nedir?

C. 9: Nükte, Yüce Allah'ın, peygamber göndermesinin Kendisine câiz olduğuna, yoksa vacip olmadığına kullarının dikkatini çekmesidir. Hatta Cenâb-ı Hak'ın insanlara peygamberler göndermesi, müfessirlerin açıkladığı ve bizim dersin takrîr kısmında dikkat çektiğimiz üzere, O'nun kullarına bir lütfu ve ihsanıdır.³³

S. 10: Şart edatı (إِنْ)'in (مَا) edatıyla, (يَأْتِيَنَّكُمْ) fiilinin ise (نُونَ) ile tekit edilmesinin sebebi, anlamı ve yararı nedir?

C. 10: Tekidin sebebi, kulların faydalanma ve anlamalarını temin etme amacıdır. Tekitten anlaşılan yarar ise, bu şartın cezâsının (bağlı bulunduğu olayın) kesinlikle gerçekleşeceği'dir. Tekit olunan "peygamberlerin gönderilmesi şartının" meydana geldiği takdir edildiğinde, vuku bulacak olan ve şartın cezâsı kavramıyla ifade edilen olay; gönderilen peygamberlere karşı çıkılmaması ve nefsin ıslah edilmesi durumunda korku ve üzüntünün olmayacağıdır. Bununla birlikte peygamberlere karşı kibir sergilenmesi ve onların yalancı sayılması durumunda ise, cehennemde ebedi kalınacağıdır.

Tekidin anlamına gelince, vaz' bakımından umumî lafızlardan olan ve tekit ifade eden (مَا) edatının kullanılması, peygamberlerin gönderilişinin umumîliğini ve onların, Yüce Allah'ın gönderdiği herhangi bir yolla ve herhangi bir tarzda gelmelerinin câiz olduğunu belirtmek içindir. Bu hususa örnek olarak; Hz. Peygamber'in melek değil de bir insan olması, yine onun başka bir kabileden değil de Hâşim oğullarından oluşu, dünyaya aşırı düşkünlük taşımayıp zâhid bir kişiliğe sahip bulunuşu ve küçük yaşta babasız ve annesiz kalışı gibi, müşriklerin dile getirdiği ve Allah Teâlâ'nın yüce kita-

33 Burada delil olarak, müfessirlerin açıklamalarından önce (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) "Allah, müminlere gerçekten büyük lütufta bulunmuştur. Çünkü kendi içlerinden, onlara ayetlerini okuyan, onları arıtıp tertemiz yapan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermiştir. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapkınlık içinde idiler." (Âl-i İmrân, 3/164) ayetinin getirilmesi söz konusu tespiti daha güçlü kılacaktır.

bında anlattığı birçok özellik verilebilir. Bunlar tefsirlere ait bazı haşiyelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bunlara dersin takrîr kısmında özet olarak işaret edilmiştir.

(يَأْتِيَنَّكُمْ) Fiilinin (نون) ile tekidine gelince; bu tekit, (إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ) cümlesinin bir parçası olan (إِن) özelliğini zorunlu kılmamak için yapılmıştır. Bu özellik, şart edatı (إِن) e ait, var olması muallak (cezâ cümlesi) ve muallak aleyh (şart cümlesi) unsurlarının [T 12a] bulunmasına bağlı olan ta'likdir³⁴ (alâka kurma). Nitekim şart anlamı taşıyan (إِن), bunun için vaz' edilmiştir.

S. 11: Şart edatı (إِن), gelecekte bir cümlenin içeriğinin gerçekleşmesini bir başka cümlenin muhtevasının meydana gelmesine bağlı kılmak için vaz' edilmiştir. Bu sebeple, şart ve cezâ cümlesinin her ikisinin içeriklerinin gelecek zamanda meydana gelmesi zorunludur. Ancak burada durum böyle değildir. Çünkü malum olduğu üzere bu iki ayet, Hz. Peygamber'e -aleyhisselam- bahsedilen peygamberlerin gelişinden sonra inmiştir. Yani söz konusu ayetler inmeden önce bahsedilen şart ve cezâ gerçekleşmiştir. Bu iki durum arasında nasıl bir uyum sağlanabilir?

C. 11: İlâhî hitap ve hükümler ezelidir. Dolayısıyla yaratılmışlara göre hâlâ gelecek zaman anlamı taşımaktadır. Bu sebeple söz konusu şart ve cezâ bu açıdan gelecek zaman ifade etmektedir.

Bu soru şöyle de cevaplandırılabilir: Hz. Peygamber'in -aleyhisselam- geliş ifadesi, onun niteliği olan "size ayetlerimi anlatıyor ve tebliğ ediyor"³⁵ anlamındadır. Bütün ayet ve hükümlerin tebliğ edilmesi, ancak hepsi tamamen indiğinde gerçekleşecektir. Bu tamamlanma da ancak bu iki ayetin inmesinden sonra olacaktır. Bu itibarla bahsedilen şart ve cezâ tam şekliyle gelecekte vuku bulacaktır.

En güçlü cevap ise şudur: (إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ) ifadesinde (كَمْ) zamiriyle yapılan hitap, lafzî olarak nüzûl zamanındaki muhatapları kapsadığı gibi, daha sonra gelecek muhatapları da içermektedir. Çünkü tevatür derecesinde nakledilen Hz. Peygamber'in sünnetine göre, onun hitap ve hükümlerinin gerektirdiği sorumluluklar, zamanındaki her iki kabile³⁶ için geçerli olduğu gibi, kıyame kadar da kalıcıdır. Bu sebeple nüzûl zamanında bulunmayan muhataplar için peygamberin gelmesi demek, ayet ve dinî hükümlerin gelmesi, yaşadık-

34 Buradaki ta'lik, "bir âmilin amelinin iptal edilmesi" anlamında kullanılmamıştır.

35 Bu son cümlenin Arapçası yazma nüshada (هو يقصون عليكم آياتي ويبلغونها إليكم) şeklinde geçmektedir. Ancak altı çizili fillerin çoğul kullanılması doğru değildir. Çünkü bahsedilen şahıs Hz. Peygamber'dir ve cümle, onun yerine kullanılan (هو) tekil zamiriyle başlamaktadır. Biz metne doğru kullanımın tercümesini yazdık.

36 İki kabileden kasıt, Mekke ve Medine muhatapları, diğer bir ifadeyle ümmüler ve ehl-i kitap olabilir.

ları zamanda onlara ulaşması ve onların bu suretle mükellef olmalarıdır. Bu itibarla söz konusu şart ve cezâ istikbalde gerçekleşmiş olacaktır. Şu ayetin içerdiği anlam da böyledir. (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ...³⁷ Şöyle ki, ayette bahsedilen “Allah ve peygamberine arz etme ve götürme” anlamı, ayetin nüzûlü anında bulunmayan muhataplar için düşünüldüğünde; Allah Teâlâ’nın kitabı, Hz. Peygamber’in sünneti ve bu ikisinin koyduğu hükümlere müracaat demektir. Bu durumda şart ve cezâ gelecek zamanda gerçekleşmektedir. Yüce Allah en iyisini bilendir. Bu soru ve cevaplarına, gözden geçirdiğimiz ve istifade ettiğimiz tefsirlerden Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286) ve [T 12b] onun haşiyelerinin tespitlerinde³⁸ muttali olmasaydık, dersin takrîr kısmında işarete bulunmazdık.

S. 12: Gelen peygamber hâtemü’l-enbiyâ -aleyhisselam- olmasına rağmen ve artık ondan başka peygamber gelmeyeceğine göre, ayetteki (رسل) lafzı neden çoğul kipte kullanılmıştır?

C. 12: Hz Peygamber’in -aleyhisselam- konumunu yüceltmek ve mevzu-bahis hükmün sadece onun ümmetine özgü olmadığına, bilakis peygamberleriyle -aleyhimüsselam- birlikte bütün insanları kapsadığına işaret etmek için çoğul kip kullanılmıştır.

S. 13: İslam literatüründe “rasûl”, Teftazânî’nin (ö. 792/1390) *Şerhu’l-akâid* adlı eserinde açıkladığı üzere, Allah Teâlâ’nın mahlukatına, hükümlerini tebliğ etmesi için gönderdiği bir insandır.³⁹ Bu tanımdan rasûlün biz insanların cinsinden olduğu anlaşılır. Hâl böyle iken, rasûlün (رَسُولٌ) ifadesiyle nitelemenin yararı nedir?

C. 13: Şer’î literatürde “rasûl” mecâzen melek anlamında da kullanıldığından, bu ayetteki “rasûl” kelimesinin peygamber mânâsında olduğunu pekiştirmek amacıyla söz konusu niteleme yapılmıştır. Nitekim benzer nite-

37 Nisâ, 4/59.

38 Sözü edilen tespitler Beydâvî tefsirinin Şeyhzade hâşiyesinde yer almakla beraber Beydâvî’nin tefsirinin kendisinde bulunmamaktadır. (Bkz. Ebû Saîd Nâsirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beydâvî, *Tefsîru’l-Beydâvî=Envârü’t-tenzil ve esrârü’t-te’vîl*, Beyrut: Müessesetü’l-a’lâ li’l-matbûât 1990, II, 77; Muhyiddin Mehmed Kocevî Şeyhzade, *Hâşiyetu Şeyhzade alâ Tefsiri’l-Kâdî Beydâvî*, İstanbul: Hakikat Kitabevi 1988, II, 338)

39 Gösterilen kaynakta “rasûl” kelimesi tanımlanırken, “insan” lafzı kullanılmamakta; “abd/kul” lafzı kullanılmaktadır. (Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Teftazânî, *Şerhu’l-akâidi’n-Nesefiyye*, (thk. Muhammed Adnan Derviş), yy. ty. s. 206) Ancak Hayâlî’nin Nesefî şerhine yaptığı *Hâşiyey’e* de yer almaktadır. (Bkz. Şemseddin Ahmed b. Musa Hayâlî, *Hâşiyeye alâ Şerhi Akâidi’n-Nesefi*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası 1862, s. 15)

leme (... وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ...) "...kanatlarıyla uçan her bir kuş türü de..."⁴⁰ ayetinde de yapılmıştır.

S. 14: Ayetteki (...يَقْضُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي...) ifadesinde geçen (الآيات) lafzıyla ne kastedilmektedir?

C. 14: Bu lafzın Kur'ân'daki kullanımının çoğunluğu Kur'ân ayetleri anlamındadır. 36. ayetteki "yalanlanan ayetlerden" maksat inen vahiylerdir. Kâdî Beydâvî, her ne kadar umumî anlama cevaz vermiş olsa da,⁴¹ bu görüşü tercih etmektedir. Bununla birlikte Fahreddin Râzî'ye (ö. 606/1209) göre daha makbul olan, anlamın daha kapsamlı şekilde, inen vahiyler, peygamber sözleri, şer'î hükümler ve aklî delilleri de içermesidir.⁴² Bunun dayanağı, (آيات) lafzının mutlak olarak bütün bunlar için kullanılması ve peygamberlerin -aleyhimüsselam- bahsedilenlerin hepsini ümmetlerine anlatmış olmalarıdır. Nitekim dersin takrîr kısmı, bu anlam üzerine bina edilmiştir.

S. 15: Beydâvî, 35. ayette geçen (فَمَنْ اتَّقَى) ifadesindeki (مَنْ) edatını ism-i mevsûl; Tâhâ suresinin 123. ayetinde geçen (فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ) ifadesindeki (مَنْ) edatını ise şart edatı olarak anlamlandırmıştır.⁴³ Hangisi daha doğrudur?

C. 15: Edatna şart anlamı verilmesi daha doğrudur. Beydâvî'nin tercih ettiği de budur. Nitekim tefsirinin başlarındaki açıklamadan bu anlaşıl-maktadır. Çünkü haberinin başına (ف) gelen ism-i mevsûlde genel geçerli kural, sılasının lafzen ve mânen mâzi fiille başlamasıdır. Gelecek zaman anlamında mâzî olması çok nadirdir. Nitekim Radî (ö. 686/1287) eserinde buna yer vermiştir.⁴⁴ Bundan dolayı Kur'ân'daki kullanımın genel geçerli kural çerçevesinde anlamlandırılması, dildeki nadir kullanımlar kapsamında mânâ verilmesinden daha makbuldür. Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) 36. ayette geçen (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا) ifadesine uyması için söz konusu (مَنْ) edatını mevsûle kabul etmesi,⁴⁵ bu makbuliyeti etkilemez. Nitekim Beydâvî de bu şekilde olabileceğinin cevâzına -bahsedilen uyumluluktan dolayı- işaret etmiştir.⁴⁶

40 En'âm, 6/38.

41 Beydâvî'nin tefsirinde böyle bir kayda rastlamadık. (Bkz. Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, II, 77)

42 Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir=Mefâtilu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye 2000, XIV, 57.

43 Bahsedilen tespitler Beydâvî tefsirinde yer almamaktadır. (Bkz. Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, II, 77; III, 99) Bununla birlikte Şeyhzade hâşiyesinde bulunmaktadır. Ancak hem ism-i mevsûl hem de şart edatı olabileceği zikredilmektedir. (Bkz. Şeyhzade, *Hâşiyetu Şeyhzade alâ Tefsîri'l-Kâdî Beydâvî*, II, 338)

44 Krş. Radyüddin Necmeddin Muhammed b. Hasen Esterabadi Radî, *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, (tsh. Yusuf Hasen Ömer), Tahran: Müessesetü's-sadık 1978, IV, 101.

45 Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyânî Endelûsî Ebû Hayyân, *Tefsîrü'l-bahri'l-muhît*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye 2007, IV, 296.

46 Söz edilen işarete Beydâvî tefsirinde rastlamadık. (Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, II, 77)

S. 16: 35. Ayetteki “sakınma” ile ne kastedilmiştir [T 13a] ?

C. 16: Ayetleri yalanlamaktan ve günah işlemek suretiyle fiilen kibirlenmekten kaçınmaktır. Bu maksada, mukâbele karinesi⁴⁷ ile genel anlamda korku ve üzüntünün olmayacağı anlamındaki cezâ/karşılık cümlesinden kaynaklanan karine delâlet etmektedir. Böyle bir karşılık, sadece söz konusu kaçınmanın bir sonucu olabilir. Bu kaçınma, ancak bütün yasakları terk etmekle gerçekleşir. Hatta bu kaçınma, bahsedilen büyük karşılığın elde edilmesi için yeterli değildir. İlaveten bütün emirlerin yerine getirilmesi gerekir. Nitekim (مَنْ اتَّقَى) ifadesine (وَأَصْلَحَ) ifadesinin atfedilmesinden ve (أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ) (اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) “Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Aynı şekilde onlar, üzülmeceklerdir.”⁴⁸ ayetinden bu anlaşılmaktadır. Bu söylediklerimiz dersin takrîr kısmında ifade edilmiştir.

S. 17: (مَنْ اتَّقَى) İfadesinin (مَنْ اتَّقَى) ifadesine vasl/atf edilmesinin sebebi nedir?

C. 17: İyi iki davranış arasında bulunan ileri derecedeki paralellik, aklın bu iki fiilin isnâd edildiği kimselerin ve söz konusu iki amelin kalben bir arada mütâlaa edilebilmesidir.

S. 18: Neden (لا) edatının, (خوف) kelimesi üzerinde amel etmemesi tercih edilmiştir?

C. 18: Çünkü (لا) edatının (ليس) gibi amel etmesi azdır ve (لا) edatına çoğunlukla gelecek anlamı verilir. Aynı şekilde (وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) ifadesindeki (لا) da amel etmemektedir. Çünkü (لا) edatı marife isimlerde amel etmez. Ayrıca ikinci (لا)’nın amel etmemesi, birinci (لا) edatına uyumundan dolayı daha evlâdır. Böylelikle (خَوْفٌ) mübtedâ, (عَلَيْهِمْ) onun haberi olur. Netice itibariyle (لا)’dan sonra gelen isim cümlesi, şart edatı (مَنْ)’in cezâsı görevini üstlendiğinden mahallen meczûmdur. Kâdî Beydâvî de bunu tercih etmektedir.⁴⁹

S. 19: Kalam ilmüne göre “emin olmak”, “ümitsizlik” gibi küfürdür. Bu kesinleşmiş bir gerçektir.⁵⁰ Bu hüküm, takva ehli için kesin emniyet ifade eden 35. ayetle nasıl bağdaştırılabilir? Ayrıca 35. ayet, (وَيَحْشَوْنَ رَبَّهُمْ... وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ) “Rab’lerinden çekinir ve pek çetin hesaptan korkarlar.”⁵¹ ve

47 Bkz. Aydın Temizer, *Kur’ân Tefsirinde Karine*, İstanbul: Pasifik Ofset 2014, s. 299.

48 Yunus, 10/62.

49 Bahsedilen tercihe Beydâvî tefsirinde rastlamadık. (Bkz. Beydâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, II, 77)

50 Teftazânî, *Şerhu’l-akâidi’n-Nesefiyye*, s. 260.

51 Ra’d, 13/21. Bu ayetteki (الْحِسَابِ) kelimesi, bizim müracaat ettiğimiz yazmalarda yanlış olarak (العَذَابِ) şeklinde istinsah edilmiştir.

(وَيَزُجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ) “O’nun rahmetini umar, azabından korkarlar.”⁵² ayetleriyle çelişki hissi uyandırmaktadır!?

C. 19: İmam Ebû Mansûr Mâtürîdî (ö. 333/944) böyle bir soruya şu ayetle cevap vermiştir: (فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) “Kim Ben’im doğru yol göstericime uyarsa, onlara hiç bir korku yoktur. Ayrıca onlar hiç üzülmeceklerdir.”⁵³

S. 20: Korkunun olmayacağı kısaca nasıl anlatılır?

C. 20: “Olmayacak korku”, insanlarda ömürlerinin sonunda ortaya çıkan korkudur. Çünkü hidayete uymak, ömrün sonuna kadar devam eden bir bağlılıktır. Bu bağlılığın sonunda elbette bir karşılık olacaktır. “Olacak korku” ise, ömrün sonundan önce yaşanan hayattaki korkudur. Bu sebeple hem zikredilen ayetler hem de konumuz olan ayet birbirleriyle çelişkili değildir. [T 13b] Bu cevap, dersimizin konusu olan ayet için de geçerlidir. Çünkü (مَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ) ifadesiyle kastedilen, ömrün sonuna kadar devam eden sakınma ve salahtır. Nitekim bu gerçeğe, mürted ve fâsıkın⁵⁴ dışındakilere tahsis edilen ceza (karşılık)⁵⁵ delâlet etmektedir. Zira onlara tahsis edilen karşılığın fâsık ve mürted için geçerli olmadığı icmâ’ ile sabittir. Bu tahsis, Hanefilere göre tağyirin⁵⁶ açıklanmasıdır. Bundan dolayı Yüce Allah, korkunun olmayacağını (لا يخافون)⁵⁷ şeklinde fiil cümlesiyle değil de, (لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ) şeklinde isim cümlesiyle ifade etmiştir. Bu yoruma Şeyhzade (ö. 951/1544) işaret etmiştir.⁵⁸ Ayrıca sakınma ve ıslahın devamlı olmasına, dersin takrîr kısmında başka cevaplarla işaret edildi.

S. 21: Yaşamın son anlarından önce, bazı evliyadan azap korkusunun giderilmesi mümkün (caiz) müdür?

C. 21: Bu konuda görüş ayrılığı vardır. İmam Kuşeyrî (ö. 465/1072) mümkün olduğu görüşünü tercih etmiştir.⁵⁹ Şöyle ki, Allah Teâlâ, veli kulunu akibetinden emin kılmak suretiyle ona bir keramet verir. Bu görüş ışığında, onların korkularının şiddetine delâlet eden ayetlerin, Cenâb-ı Hakk’ın celali ve heybetinden duydukları korkuyu anlattığı sonucuna ulaşılır. Bu cevapla önceki soruda tevehhüm edilen çelişki de bertaraf edilir. Tevehhüm edilen çelişkiyi gidermek için dayanak olarak bu söylenenler yeterlidir. Celal ve

52 İsrâ, 17/57.

53 Bakara, 2/38. Bu ayetteki (تَبِعَ) lafzı yazmalarda yanlış olarak (اتَّبَعَ) şeklinde yer almaktadır.

54 Fâsıkla burada kastedilen kâfirdir.

55 Cehennem azabından kurtulma ve cennetle mükâfatlandırılma.

56 Tağyir: Fâsık/kâfir ve mürtedden diğer mükelleflerden ayrı (gayri) tutulması. Başka bir ifadeyle, diğer mükelleflerin fâsık ve mürtedden farklı (gayr) kabul edilmesi.

57 Müracaat ettiğimiz yazmalarda (يخافون) fiilinin başında (لا) harfi bulunmamaktadır.

58 Krş. Şeyhzade, *Hâşiyetu Şeyhzade alâ Tefsiri'l-Kâdi Beydâvi*, II, 338.

59 Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, s. 647.

heybetten kaynaklanan korku gerçekleşirse bu; hem yasaklananlardan kaçmakla alâkalı akıbet korkusunun, hem de emredilenleri yapmakla ilgili ümidin yerini alır. Şu kadar var ki, korku ve ümitle kastedilen, yasaklardan sakınma ve emredilenleri yerine getirmedir. Bu sakınma ve yerine getirmede makbul olan ise, ifrat ve tefrite kaçmadan orta yolu takip etmektir. Bu açıklama, akıbet korkusunun giderildiği ve ümit duygusunun kalıcı bırakıldığı görüşünün dayanağını geçersiz kılmaz. Çünkü bu, her ne kadar korkunun giderilmesi zorunlu bir sonuç olsa da, kastedilen anlamın doğruluğuna zarar vermez. Nitekim tam bir sakınma ve yerine getirme sonucunu doğuran celal ve heybetten kaynaklanan korkunun varlığı, aşere-i mübeşşere hakkındaki hükme⁶⁰ de bir zarar vermemektedir. Bu sebeple onlar, -Allah hepsinden razı olsun- bütün günahlardan kaçınmış ve tüm emredilenleri yerine getirmişlerdir.

S. 22: 36. Ayetin (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا) kısmındaki atf edatı olan (وَ), sonrasında ma'tûf olan cümleyi hangi ma'tûf aleyh üzerine atfetmektedir?

C. 22: 35. Ayetteki (فَمَنْ أَتَّقَى) ifadesine atfetmektedir.

S. 23: Bu atfı doğrulayan delil nedir?

C. 23: İlgili iki cümlelerin anlamlarını bir arada kurgulayan bakışa dayanan ve iki anlam arasında kurulan alâkadır. Bu alâka, sakınma ile sakınma arasındaki zıtlığa benzer. Aynı şekilde müttakî ve müttakî olmayan biçiminde de takdir edilebilir. Maksadın bilinmesine dayalı (ومن لم يتق بل) "...كذبوا..." "Kim sakınmaz, hatta yalanlarsa..." şeklinde bir takdirde, ma'tûf hazfedilmiş, ma'tûf aleyh onun yerine konulmuştur. [T 14a] Özet mahiyetindeki bu açıklama, meânî âlimlerinin açıklamalarına dayanmaktadır. Nitekim Beydâvî'nin, (...فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ...) "Kim Ben'im doğru yol göstericime uyararsa..."⁶¹, (...وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا...) "İnkâr edip yalanlayanlar..."⁶² ayetlerinin tefsirinde yaptığı takdirden de bu anlaşılmalıdır.⁶³ Şeyhzade de bu hususa haşiyesinde işaret etmiştir.⁶⁴

S. 24: Yapılan söz konusu atfın faydası nedir?

C. 24: Ma'tûf olan cümlelerin müteallaklarıyla birlikte, ilk cümleyle olan ortaklığıdır. Aynı şekilde 35. ayetteki (إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ) şartının cezâsı ve onun kesin bir sonucu olmasıdır. Bu doğrultuda ilk cezâ (cevap) kesin bir va'd (söz) olduğu gibi ikinci cezâ da kesin bir va'îd (tehdit) olmaktadır. Bu takdire göre

60 Aşere-i mübeşşerenin cennetlik oldukları hk. bkz. Teftazânî, *Şerhu'l-akâidî'n-Nesefiyye*, s. 248.

61 Bakara, 2/38.

62 Bakara, 2/39.

63 Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I, 92.

64 Şeyhzade, *Hâşiyetu Şeyhzade alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, I, 275.

nazm-ı celîl, iki zıddı bir arada toplamakta ve bed'î âlimlerinin ıstılahına göre muhassinât-ı mâneviyeden⁶⁵ sayılmaktadır.

S. 25: 36. Ayetteki ma'tûf ile kastedilen anlam (ومن لم يتق) "Kim sakınmazsa" takdirinde ise, o zaman neden bu ifade yerine ayetteki ifade tercih edilmiştir?

C. 25: Onların işlediği kötülüğün had safhada olduğunu, küfür ve yalanlamalarını kaydederek, göstermek için tercih edilmiştir. Bu tercih, onların işlediği kötülükte bu kötülük hakkında verilen hükmün sebebine işaret bulunmasına rağmen yapılmıştır.

S. 26: Bahsedilen kaydetme ve işarette bulunma, tekil olan (الَّذِي) ile ifade edilirken; ayette neden (الَّذِينَ) şeklinde çoğul kip kullanılmıştır?

C. 26: Kâfirlerin sayıca çok olduğuna işarette bulunmak için kullanılmıştır. Bu cevaplardan bazılarında dersin takrîr kısmında işaret edilmiştir.

S. 27: 36. Ayetin (أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) kısmı, tahsis ve tağyire işaret etmektedir. Şöyle ki, eğer (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا) kısmından, yalanlamada ısrar ve yalanlamaya devam etmeyen, tam tersine imanla şereflenen kimseler hariç tutulur (tağyir) ve anlamda tahsis takdir edilirse; (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا) kısmındaki "yalanlama anlamı" daimi olur. Bu anlam, yalanlayan ve bunda ölene kadar ısrarcı olanlar hakkındadır. O sebepten dolayı onlar hakkındaki hüküm, cehennem ateşinde sürekli kalmalarıdır. "Sürekli kalma" anlamının -ehl-i sünnet ve'l-cemaate göre daimi olsun ya da olmasın- uzun süreli kalma mânâsında oluşu bunu desteklemektedir. Bu durumda, peygamberleri ısrarla yalanlayanların hepsinin cehennem ateşinde daimi kalacaklarını herhangi bir kâfirin inkâr etmemesi gerekir. Söz konusu gereklilik yanlış/batıl mı, yoksa doğru mudur?

C. 27: Usûl âlimlerinin kuralları gereğince, hüküm zannî olup, bahsedilen gereklilik yanlıştır. Ancak bu yanlışlık, ne ayetin hükmünün kesin oluşu, ne de inkârın o kesinlik üzerine kurulu bulunuşundandır. Yanlışlık, inkâr ve yalanlamanın icmâ'ya dayanmasındandır. Çünkü kâfirlerin cehennem ateşinde daimi kalacakları icmâ' ile sabittir. Nitekim Hayâlî (ö. 870/1465), *Hâşiye ale'l-akâid* isimli eserinde bunu, "Kâfirlerin cehennem ateşinde daimi kalacakları icmâ'yla sabittir. Hatta dinin zaruretlerindedir." sözüyle⁶⁶ açıklar. Aynı şekilde bu daimi kalma, başka delillerle de kesindir. Bu delillere, (مِنْ) [T 14b] (وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ) "İnkârcılar, ateşten hiç çıkmayacaklardır."⁶⁷ ayeti,

65 Muhassinât-ı mâneviyeden sayılan "tübâk" ve "mukâbele" sanatları hk. bkz. Ali Bulut, *Belâgat= Meânî, Beyân, Bedî'*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2013, s. 220, 226.

66 Hayâlî, *Hâşiye alâ Şerhi Akâidi'n-Neseîf*, s. 51

67 Bakara, 2/167.

(...وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ وَلَا مَوْتَ) “Ey cehennem ehli! Burada kalıcılığımız devamlıdır. Ölüm yoktur.”⁶⁸ hadisi vb. örnek verilebilir. Aynı şekilde müminlerin cennete kalışları daimidir. Gerçek olanı Yüce Allah daha iyi bilir.

S. 28: Tefsiri yapılan ayetlerde, îcâz, itnâb yahut müsâvât üslûblarından hangisi icra edilmiştir?

C. 28: Her iki ayette de, (مِنْكُمْ) ifadesi, mef’ûl ve ma’tûf hafzedildiğine göre “hazif îcâzı”; yapılan atıf ve hasr ile kullanılan zamirlere göre de “kasr îcâzı” vardır. *İtkân*’da da belirtildiği üzere, bütün bunlar îcâzın kapsamına girer.⁶⁹

S. 29: Tefsiri yapılan ayetlerde, bedî’ sanatlarından cem’ ve taksim dışında bir sanat var mıdır?

C. 29: İhtibâk sanatı⁷⁰ vardır. Çünkü (فَلَا خَوْفٌ) ifadesiyle başlayan ilk cezâda, ma’tûf aleyh terk edilmiştir. Şöyle ki; müttakîlerin, içinde daimi kalacakları cennet ehli olmalarına, ikinci cezâda ma’tûf olarak zikredilen (أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ) ifadesine dayanan mefhûmu’l-muhâlefet karinesi⁷¹ delâlet etmektedir. Yine (أُولَئِكَ) ifadesiyle başlayan ikinci cezâda inkârcıların üzüleceklerinden söz edilmemiştir. Aynı şekilde, onların üzüleceklerine, birinci cezâda zikredilen (وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) ifadesine dayanan mefhûmu’l-muhâlefet karinesi delâlet eder. Nitekim bazı müfessirler buna işarette bulunmuşlardır.

S. 30: Tefsiri yapılan iki ayetin ibareleri, hangi mânâyâ delâlet eder?

C. 30: Bu ayetlerin önceki ayetlerle irtibatından bahseden Fahreddin Râzî’nin sözlerinden⁷² anlaşıldığına göre; iki ayetin siyâkı, her ne kadar âdemoğlunun iki kısma ayrıldığı ve birinci kısmın cennet, ikinci kısmın cehennem ehlinden olduğundan bahsetse de, esasında bu anlama söz konusu ayetlerin ibareleri delâlet etmektedir.

S. 31: Bu iki ayette herhangi bir anlama “işaretle delâlet” var mıdır?

C. 31: 36. Ayetin, fâsığın cehennem ateşinde ebedi kalmayacağına işaretle delâlet etmesi muhtemeldir. Çünkü bu, belâgat âlimlerinin edebi bir nükte kabul ettikleri ve delâletle işaret etme özelliğine sahip “kısır”dan⁷³ anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 35. ayet, fâsık için, günahı miktarınca korku ve üzün-

68 Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, I, 305.

69 Bkz. Ebu’l-Fadl Celeleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *İtkân fî ulûmi’l-Kur’ân*, (tlk. Mustafa Dîb Bugâ), Dimaşk: Dâru İbn Kesîr 1987, II, 808.

70 İhtibâk: Bedî’ ilminde, “iki bölümlü bir cümlede veya iki cümleli bir sözde, iki karşıt yahut iki benzerin birleştiği ve birincide anılanın zıddı ya da benzerini ikinciden; ikincide anılanını birinciden hafzetmek” şeklinde tanımlanır. (İsmail Durmuş, “İhtibâk”, *DİA (Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2000, XXI, 553.

71 Bkz. Temizer, *Kur’ân Tefsirinde Karine*, s. 129.

72 Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIV, 57.

73 İcâzın bir türü olan “îcâz-ı kısır” hk. bkz. Bulut, *Belâgat*, s. 143.

tünün olacağına, fehvâsından⁷⁴ dolayı işaretle delâlet etmektedir. Buna Siyalkûtî (ö. 1067/1656), Beydâvî hâşiyesinde Bakara suresinin (... فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ) “Kim Ben’im doğru yol göstericime uyarırsa...”⁷⁵ ayetini tefsir ederken işarette bulunmuştur.⁷⁶

S. 32: 36. Ayet herhangi bir şeye dolaylı surette delâlet ediyor mu?

C. 32: Ayetin, dinden dönen (mürted) ve ölene kadar ısrarla İslam hakkında kötü söz söyleyen (sâbb) kimsenin ebedi cehennemde kalacağına dolaylı şekilde delâlet etmesi muhtemeldir. Bu delâlet, eğer yalanlama olan hükmün dayanağının (menâtn) illeti, kötü söz söyleyenin küçük düşürmesi (tenkîs) olursa mevzubahistir. Zira küçük düşürme, kötü söz söyleyende daha etkin bir niteliktir. Her iki ayet, (فَمَنْ اتَّقَى) ve (وَالَّذِينَ كَذَّبُوا) ifadelerinde hazfedilmiş (مِنْكُمْ) e iktizâ⁷⁷ yoluyla delâlet etmektedir. [T 15a] Eğer lafzın doğruluğunun tercih edilmeyen görüşe dayanması genelleştirilirse, bu delâlet geçerlidir. Çünkü lafzî doğruluk, sözün kurallara uygun olması demektir. İkinci şartın, cezâsıyla (cevabı) birlikte birinci şartla irtibatının sıhhatindeki kural; ikinci şartın, kendisiyle birinci şart arasındaki irtibat unsurunu içermesidir. Bu sebeple her iki şartta da (مِنْكُمْ) lafzı takdir edilir. Dile getirdiğimiz bu delâlet; hiçbir kimsenin sözünden alınmadığından ve hatta tahkik içermeyen sırf bir tasavvur olduğundan, onu kesin bir şekilde ifade etmedik. Durumun gerçek boyutunu Allah Teâlâ daha iyi bilir. Biz bu kadar sözle yetinelim.

74 Usulde, lafzın sükut hâlindeki medlûlünün nutk (söyleme) hâlindeki medlûlüne uygun bulunması “mefhûmu’l-muvâfaka” olarak adlandırılır. Buna “fehvâ’l-hitab” da denir. (Ebu’l-Hasen Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, (thk. Abdürrezzak Afîfî), Beyrut: el-Mektebû’l-İslamî ty. III, 66)

75 Bakara, 2/38.

76 Abdülhakim b. Muhammed Hindi Pencabi Siyalkûtî, *Hâşiyetü’l-Kâdî li-Abdülhakim Siyalkûtî*, İstanbul: Dâru’t-tibâatî’l-âmire 1853, s. 311-312.

77 İktizânın delâleti (دلالة الاقتضاء); sözün, şer’an veya aklen sağlıklı ve doğru anlaşılmasının bağlı bulunduğu takdir bir anlama delâlet etmesidir. (Alâüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz Buhârî, Keşfü’l-esrâr an Usûli fahri’l-İslam Pezdevî, (zabt, tlk. ve thrc. Muhammed Mu’tasım-Billah Bağdâdî), Beyrut: Dâru’l-kitâbî’l-Arabî 1997, II, 438) Örneğin, ﴿وَأَسْأَلُ الْقَوْمَ الَّذِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَجْرَ الَّذِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَادِقُونَ﴾ “Uğradığımız köyün ahâlisine ve içinde geldiğimiz kafiilede bulunanlara sor! Biz gerçekten doğru söylüyoruz.” (Yusuf, 12/82) ayetinde (الْقَوْمَ) ve (الْعَجْرَ) kelimelerinden önce (أهل) “halk/ahâlî” lafzını takdir etmek gereklidir. Çünkü köye ve kervanın kendisine sormak aklen mümkün değildir. Bu sebeple doğru mânâyâ, ancak (أهل) lafzı takdir edilerek ulaşılabılır. (Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemaşerî, Keşşâf an hakâiki gavamidî’t-Tenzil ve uyûni’l-ekâvil fi vucûhi’t-te’vîl, (tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin), Beyrut 2003, II, 476; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tûnûsî, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, Tunus 1984, XIII, 40)

Sonuç

İslamî kanunlarla yönetilen Osmanlı devleti, bu doğrultuda İslam dininin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'i asıl kaynak kabul etmiş, onun anlam ve yorumuna önem vermiştir. Osmanlı devleti padişahlarının huzurunda belli sayıda üst düzey âlimin sunumuyla yapılan ve içeriği Kur'ân tefsiri olan *huzur dersleri*, söz konusu önemin bir yansıması olsa gerektir.

Bu derslerin bizzat devletin en başında bulunan padişahın katılımıyla icra edilmesi, "*huzur dersleri*, Osmanlı yönetimi etkisinin Müslüman halk üzerindeki devamlılığına katkıda bulunmuştur" yargısını destekleyici bir faktördür.

Diğer yandan derslerin, İslam'da yılın en önemli zaman dilimi kabul edilen Ramazan ayında yapılması; başta padişahlar olmak üzere devlet yönetiminin manevi yönlerine ve Kur'ân ayı olarak nitelenen Ramazan'da Kur'ân ile meşgul bulunma arzularına işaret etmektedir, sonucuna ulaşılabilir.

"Huzur dersleri, Kur'ân tefsirinin genel karakteristik özelliklerini taşımanın yanı sıra, en önemli devlet büyüğünün huzurunda yapılması bakımından Kur'ân tefsir bilimine neler katmıştır?" sorusuna verilecek cevap; -yapılan örnek neşir çerçevesinde- beklentileri karşılması bakımından maa-lesef olumsuzdur.

Ancak bu dersler, devletin âlimler, medrese teşkilatı ve dolayısıyla halk üzerindeki etkisini devam ettirmesi, ulemâ sınıfının denetimine katkıda bulunması ve ayrıca münazara kısımlarında soru-cevap yöntemiyle ileri derecede dil tahlilleri içermesi bakımından önemli faydaları temin etmiştir. Şu kadar var ki, soru-cevap kısmındaki söz konusu tahlillerin derslerden istifade eden kitleyi sınırlaması, bu derslerin zayıf bir yönü olarak kabul edilmektedir.

Derslerde yapılan tespitlerin çoğunlukla Beydâvî tefsirine atfedilmesi, genellikle onun haşiyelerine yapılan atıflar olarak kabul edilmelidir. Çünkü neşrin dipnotlarında yaptığımız tenkitlerde de görüleceği üzere; Beydâvî'ye yapılan atıflar çoğunlukla onun tefsirinde yer almamakta, müracaat ettiğimiz bazı hâşiyelerinde kısmen geçmektedir.

Lügatçe

Bâis:	Sebeup	Adâ:	Hariç
Berî:	Uzak olan	Addolunmak:	Sayılmak
Bî-iştibâh:	Şüphesiz	Adîd:	Çok sayıda
Bu'd:	Uzaklık	Ba'demâ:	Daha sonra
Câlib:	Çeken, celbeden	Bâhir:	Açık-seçik

Kâsır:	Eksik, kusurlu	Dâll:	Delâlet eden
Kesîr:	Çok miktarda	Ecvibe:	Cevaplar
Kıbel-i İlähî:	İlähî taraftan	Edille:	Deliller
Kulûb:	Kalppler	Es'île:	Sorular
Mahzâ:	Sırf	Esâtize:	Hocalar
Mardî:	Razı olunan	Evâmîr:	Emirler
Masûn:	Korunmuş	Fâriğ:	Boş
Matlab:	İstek	Fehm:	Anlamak
Meczûm:	Kesinleşmiş	Ferîk:	Topluluk, grup
Me'hûz:	Alınan	Fiten:	Fitneler
Me'lûf:	İçli dışlı	Gazavât:	Savaşlar
Mehûf:	Korkulan	Giriftâr:	Tutulmuş, esir
Memdûh:	Övülen	Hâdırîn:	Hazır bulunanlar
Mezâyâ:	Meziyetler	Havf:	Korku
Mucib:	Gerekli kılan	İbâd:	Kullar
Musâraat:	Acele	İçtinâb:	Kaçınmak
Mûsil:	Ulaştırıcı	İd-i edhâ:	Kurban bayramı
Muti'în:	İtaat edenler	İhâ:	Vahyetmek
Muvaddih:	Açıklayıcı	İhâm:	Vehmettirmek
Müfâd-ı âlî:	Yüce beyan	İkâb:	Cezalandırmak
Mükezzibîn:	Yalanlayıcılar	İ'lâm:	Bildirmek
Münfehim:	Anlaşılan	İ'râd:	Yüz çevirmek
Münkasım:	Ayrılmış	İlkâ:	Atmak
Müsâb:	Sevap kazanan	İhtirâz:	Uyarmak
Müsebbet:	Kesinleşmiş	İndallah:	Allah'ın katında
Müstağfir:	Af dileyen	İrsâl:	Göndermek
Müstefâd:	Anlaşılan	İsgâ:	Kulak kesilmek
Müstemirran:	Devamlı	İstimâ':	Dinlemek
Mütelevvin:	Çeşitli, değişik	İstişhâd:	Şahit getirme
Mütemerridîn:	İnatçılar	İş'âr:	İşaret etmek
Müttakîn:	Takva sahipleri	İttibâ:	Uymak
Nâr:	Ateş	İzân:	Duyurmak
Nasb:	Dikmek, koymak	Kabâih:	Kabahatler

Tebşîr:	Müjdeleme	Nevâhî:	Yasaklar
Tefhim:	Anlatmak	Nükât:	Nükteler
Tekâlif:	Sorumluluklar	Pür hakâyık:	Hakikat dolu
Telâmiz:	Öğrenciler	Sâbık:	Geçen
Temerrüd:	İsyan etmek	Sâir:	Diğer
Temessük:	Tutunmak	Sâlife:	Geçmiş, önceki
Tenzîr:	Uyarmak	Sânî:	İkinci
‘Ucb:	Kendini beğenme	Selâse:	Üç
Ümem:	Ümmetler	Selâtîn:	Sultanlar
Vâid:	Tehdit	Şe’n:	Durum
Vefîr:	Bol miktarda	Senâ:	Övmek
Yed:	El	Serîr:	Döşek, yatak
Zemîm:	Kötü görülen	Tâib:	Tevbe eden
Zîr:	Alt	Taklîd:	Bağlamak
		Teazzum:	Büyükleme

Kaynakça

- Abdülazîz Buhârî, Alâüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (ö. 730/1330), *Keş-fü'l-esrâr an Usûli fahri'l-İslam Pezdevî*, (zabt, tlk. ve thrc. Muhammed Mu'tasım-Billah Bağdâdî), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî 1997.
- Âmidî, Ebu'l-Hasen Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim (ö. 631/1233), *İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, (thk. Abdürrezzak Affî), Beyrut: el-Mektebül-İslâmî ty.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarabad: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmaniyye 1925.
- _____, *Şu'abü'l-îmân*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 1990.
- Beydâvî, Ebû Saîd Nâsirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Tefsîru'l-Beydâvî=Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Beyrut: Müessesetü'l-a'lâ li'l-matbûât 1990.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa Dîb Bugâ), Beyrut: Yemâme 1990.
- _____, *el-Edebü'l-müfred*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 1985.
- Bulut, Ali, *Belâgat=Meânî, Beyân, Bedî'*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2013.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (yay. hz. Aydın Sami Güneçal), Ankara: Aydın Kitabevi 2007.
- Durmuş, İsmail, "İhtibâk", *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2000, XXI, 553.
- Ebû Hayyân, Esirüddin Muhammed b. Yusuf Ceyyânî Endelûsî (ö. 745/1344), *Tefsîr-ri'l-bahri'l-muhîr*, 2. bs. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye 2007.

- Hayâlî, Şemseddin Ahmed b. Musa (ö. 870/1465), *Hâşiye alâ Şerhi Akâidi'n-Nesefî*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası 1862.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed Tûnûsî, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Ebî'l-Hadîd, Ebû Hâmid İzzeddin Abdülhamid b. Hibetullah (ö. 655/1257), *Şerhu nehci'l-belâga*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut: Dâru ihyai't-türâsi'l-Arabî 1967.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevazın (ö. 465/1072), *Kuşeyri Risalesi (Sufilerin İnanç ve Ahlakları)*, (trc. Dilaver Selvi), 2. bs. İstanbul 2005.
- Müttakî Hindî, Alâüddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han (ö. 975/1567), *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, (nşr. ve tsh. Bekri Hayyani, Saffet Sakka), Beyrut: Müessesetü'r-risâle 1985.
- Radî, Radiyyüddin Necmeddin Muhammed b. Hasen Esterabadi (ö. 686/1287), *Şerhu'r-Radî ale'l-Kâfiye*, (tsh. Yusuf Hasen Ömer), Tahran: Müessesetü's-sadık 1978.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin (ö. 606/1209), *et-Tefsîrül'kebir=Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye 2000.
- Siyalkûtî, Abdülhakim b. Muhammed Hindi Pencabi (ö. 1067/1656), *Hâşiyetü'l-Kâdî li-Abdülhakim Siyalkûtî*, İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire 1853.
- Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505), *İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (tlk. Mustafa Dîb Bugâ), Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Şeyhzade, Muhyiddin Mehmed Kocevî (ö. 951/1544), *Hâşiyetu Şeyhzade alâ Tefsiri'l-Kâdî Beydâvî*, İstanbul: Hakikat Kitabevi 1988.
- Teftazânî, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (ö. 792/1390), *Şerhu'l-akâidi'n-Nesefiyye*, (thk. Muhammed Adnan Derviş), yy. ty.
- Temizer, Aydın, "Osmanlıda Huzur Dersi Örnekleri, Tahlil ve Tenkitli Tefsir Metni Neşirleri I", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya: 2013, cilt: XV, sayı: 28, s. 65-92.
- _____, *Kur'ân Tefsirinde Karine*, İstanbul: Pasifik Ofset 2014.
- Yanyalı, Hacı Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersleri*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, nr. 3525, vr. 7b-15a.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1348), *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmuri), Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî 1991.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), *Keşşâf an hakâiki gavamidi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, (tsh. Muhammed Abdüsselam Şahin), Beyrut 2003.